

kunst og produktion ved overgangen fra det 19. til det 20. århundrede og op til i dag – eller simpelt hen bare for håndværket som kulturelt fænomen.

MARTIN SKOVBJERG JENSEN

Religiøsitetens rolle efter folkemord

Thomas Brudholm & Thomas Cushman (red.): The Religious in Responses to Mass Atrocity: Interdisciplinary Perspectives, Cambridge University Press, 2009, 296 sider, £45.

I forlængelse af en konference på DIIS i 2006 er 10 bidrag blevet samlet til en antologi om det religiøses rolle over for “mass atrocities” (i det følgende ordret oversat til masse-grusomhed). Ideen med konferencen var at bringe en række discipliner sammen i overvejelserne om, dels hvilken rolle det religiøse deskriptivt kan siges at have spillet og spille, samt også hvilken rolle det bør spille efter folkemordet. Det drejer sig altså ikke om overvejelser om religiøse aktørers eventuelle medansvar for sådanne uhyrligheder, selvom problematikken flere gange bliver nævnt, men i stedet indskrives antologien sig som et intersubjektivt bidrag til feltet “transitional justice”. Antologien

bliver indledt af udgiverne Thomas Brudholm og Thomas Cushman, hvorefter bidragene er opdelt i tre dele. Bogen er desuden udstyret med et glimrende stikordsregister.

Første del beskæftiger sig med spørgsmålet om, hvilken rolle religiøs sprogbrug burde spille over for masse-grusomheder og består af tre bidrag. Det første af Jennifer L. Geddes er en glimrende introduktion til problemstillingen, idet det forsøger at komme den religiøse sprogbrug nærmere. Til dette formål foreslås en skala til indordning af, hvilken rolle sådanne ytringer spiller efter en masse-grusomhed har fundet sted. Hun argumenterer for, at vi ikke på forhånd bør afskrive det religiøse sprog som irrelevant, da det både kan kaste lys på begivenhedernes ekstremitet og spille en pragmatisk rolle. Den førstnævnte funktion tjener sproget, når det tilnærmer sig hendes skalas ene ekstrem, den “apofatiske” rolle, i hvilken sprogets åbenhed imod det, som ikke kan ytres i sproget, berøres. For såvel overlevende som akademikere vil det dog være uilfredsstillende blot at konstatere, at noget ikke kan formuleres i sproget, da man på trods af den tilsyneladende umulighed, også ligger under for nødvendigheden af forsøget. Denne situation kendetegner Geddes med det psykologiske begreb “double

bind". Som den anden ekstrem findes de såkaldte "forløsende" ytringer, der alle søger at overvinde begivenheden ved at indordne den i religionens sprogbrug. Geddes nævner tre strategier, der dog alle er problematiske, da hhv. en teodicé, en dæmonisering af gerningsmændene og en helliggørelse af ofrene alle i sidste ende giver utilfredsstillende forklaringer på fænomenet. Samtidig kan sådanne forklaringer dog være pragmatisk nyttige, da de eksempelvis er nødvendige for en forsoningsproces. Begge skalaens ekstremer bør altså ikke afskrives, men bør bruges overvejet. På den måde kan det religiøse sprog skabe en lille smule plads i det uomgængelige "double bind".

Arne Grøn griber også fat i dette "double bind", men argumenterer for, at religionens produktive rolle er at stille et ordforråd til rådighed for de etiske problemer, der ligger hinsides etikens rækkevidde. Opgaven for en etik bliver derfor på den ene side at give svar på det, som etiske overvejelser kan give svar på, og samtidig på den anden side at reflektere over etikens egne grænser og den situation disciplinen står i. Den situation, Grøn skitserer for disciplinen etik, er altså nogenlunde den samme, som den Geddes skitserer for den religiøse sprogbrug. Begge argumenterer derudover for at både det

religiøse sprog og disciplinen etik skal komme til en selvbesindelse gennem refleksion.

En lignende position indtages derefter af Peter Dews, der efter en nærlæsning af brevvekslingen mellem teologen Rudolf Bultmann og filosofen Hans Jonas forsøger at overkomme modsætningen med Theodor Adorno. Også her bliver konklusionen dog stående ved en gensidig begrænsning.

Anden dels tre bidrag er alle mere konsekvensorienterede og spørger i forbindelse med reelle problematikker, hvorvidt det nytter at bruge religiøst tankegods i situationer efter masse-grusomhed. Det første bidrag er en overvejelse over, hvorvidt straf kan retfærdiggøres i religionen. Da straf her er forstået som samfundets sanktion over for et individ, der samtidig også muliggør at det pågældende individ kan forblive en del af samfundet, er spørgsmålet i sidste ende, om religionen må eller bør være det bagvedliggende normative "samfund", vi i sådanne situationer griber tilbage til. Anthony Duff tager ikke normativ stilling til dette spørgsmål, men viser blot, at en eller anden form for samfundsdefinition i hvert fald er mulighedsbetingelse for at straffe gerningsmændene som medmennesker.

Over for Duffs overvejelser om straffens mulighed træder Nigel

Biggar et kronologisk skridt tilbage i begivenhederne og forsøger at formulere en tidssvarende teologisk doktrin om retfærdig krig til forhindelse af masse-grusomheder. Bidraget indskriver sig dermed ikke direkte i antologiens øvrige tematik og får dermed mere karakter af et tilbud til alverdens aktører: Hvis der ikke er andre måder at retfærdiggøre en humanitær intervention på, så er her et kristent argument. Interessant for de andre bidrags tematik er dog, at Biggar søger at indoptage en tilgivelsesetik som begrundelse for en aktivistisk teologisk doktrin og altså netop ikke forstår en sådan etik som en modsætning.

Tilgivelsesetikken får hårdere ord med på vejen i det yderst interessante bidrag fra Thomas Brudholm. Gennem fem argumenter søger han at underbygge kritikken fra Cynthia Ozick, der påpegede, at talen om tilgivelse kan glemme ofrenes behov og rimelige krav. Kritikken er i høj grad rettet mod Desmond Tutus bøn for tilgivelse og er dermed et forfriskende og udogmatisk blik på et kompliceret problem. At vælge Tutu som modstander passer ikke blot Brudholms argument perfekt, men provokerer givetvis også mange læsere til at tænke ekstra nøje over det præsenterede argument. Brudholm argumenterer i sidste ende for, at den

religiøse tilgivelse ikke altid er rimelig over for ofrene for en masse-grusomhed. Dette er dog ingen tilfældighed, men bunder ifølge Brudholm i præcis den samme dobbelthed, som både kan gøre religionen til instrument for fred eller krig.

I tredje del undersøges det sociologisk, hvorvidt de religiøse bidrag til situationer følgende masse-grusomhed har været succesfulde. Bidragene kommer her fra fire samfundsvidenskabelige forskere, hvilket dog kun i Daniel Philpotts bidrag giver en radikal anderledes stil. Som en slags programerklæring for et sådant skift, bidrager John Torpey med en webersk kritik af verdensfjerne etikker, der glemmer de reelle politiske situationer. Bidraget søger at anskueliggøre dette med ophævelsen af slaveriet og dennes alt for lange historie. Desværre hæver den teoretiske diskussion sig ikke over et angreb på en stråmand, ligesom den historiske gennemgang forekommer noget skitseret og forenkende. Langt mere substans og produktiv brug af den sociologiske tradition fra Max Weber er der til gengæld at finde i Philpotts undersøgelse af, hvorvidt der findes en empirisk sammenhæng mellem religiøse aktører i en given situation og de empiriske overgangsprocesser. Det er der, hvilket hans undersøgelse overbevisende underbygger.

Samtidig formår hans empiriske arbejde at tillade ham at konkludere, at religionens succes med at prædike tilgivelse er forbundet med ikke blot de religiøse dogmer, men også den institutionelle uafhængighed. Selvom disse konklusioner ikke ligefrem virker kontraintuitive, er bidragets styrke den klart fremstillede systematisering som formår at kvalificere bogens generelle diskussion.

Næste bidrag er ligeledes glimrende. Thomas Cushman undersøger diskursen af undskyldninger i forbindelse med masse-grusomheder med særligt blik på undskyldningerne fra Kofi Annan og Bill Clinton efter folkemordet i Rwanda. Cushman argumenterer passioneret for, at disse undskyldninger ikke blot er simpelt hykleri (eftersom begge aktørers handlinger var medvirkende til muligheden for at folkemordet kunne finde sted), men at de i stedet subtilt reproducerer netop den modstilling mellem realpolitik og symbolsk diskurs, som overhovedet ledte disse to aktører til at undlade at handle kraftigere. Undskyldningerne bekræfter dermed implicit, at mulighedsbetingelserne stadig er til stede. Naturligvis er en modstilling mellem realpolitik og det symbolske altid problematisk, men Cushman netop søger at afsløre, hvordan en sådan modstilling, selv

i selve konfrontation med folkemord, diskursivt bliver produceret, hvilket gør hans bidrag læseværdigt. Bryan Turner runder antologien af med et bidrag, som åbner tematikken op til andre verdensreligioner end den kristne. Disse stilles over for den ønskværdige kosmopolitisme, der giver sig til udtryk i respekt for menneskerettighederne, hvorefter det argumenteres, at det ikke så meget er det teologiske indhold i de enkelte religioner, som udgør et problem, men at det manglende fremskridt for menneskerettighederne mere kan tilskrives det sociale fænomen, Turner kalder "pictisering", altså den religiøse gruppes selvopretholdelse.

For hele antologien må siges, at den er fyldt til randen med en imponerende mængde argumenter, meget afvekslingsrigt kildemateriale og en overflod af interessante iagttagelser. Særligt bidragene fra Brudholm og Philpott bør fremhæves. På den anden side savner man eksplicit intern diskussion mellem bidragene – særligt da antologien holder et beundringsværdigt snævert fokus. Dette problem hører dog ikke blot med til antologigeneren, men er et naturligt og vel næsten uovervindeligt problem for udgivne conferencebidrag. Formatet gør dog på den anden side også bogen brugbar som indføring i tematikkens problemstillinger.

Derfor kan og bør enhver med interesse i feltet tage notits af disse bidrag.

MAGNUS BIRK CLAUSEN

Filosofi og hjerneforskning

Steen Nepper Larsen: PHILOSOPHY MATTERS! Samtidsdiagnostiske tydninger i den plastiske hjernes æra, GNOSIS, 2009, 125 sider, frit tilgængelig som e-bog på www.gnosis.au.dk, eller kontakt GNOSIS for tilsendelse.

Det er ikke uden grund, at titlen på det femte nummer i serien GNOSIS Vedhæftninger er skrevet med store bogstaver og efterfølges af et udråbstegn. Steen Nepper Larsen mener det alvorligt, når han programmatisk hævder og gennem bogen understreger filosofiens relevans for hjerneforskningen og navnlig for samfundsteoriens syn på sidstnævnte. Det er ifølge forfatteren et nødvendigt opråb, da filosofien ofte anses for irrelevant i forbindelse med hjerneforskningen, der selv synes at kunne levere svarene, mens samfundsteorien helt forviser filosofien fra dette felt, idet den anklager filosofferne for at overkomplilere sagen. Gennem bogen viser Larsen, hvordan og hvorfor filosofien er relevant i

forbindelse med hjerneforskningen, og han udfolder ikke mindst sit bud på en kortlægning af de filosofiske problematikker på dette felt. En kortlægning, der samtidig fungerer som en udmærket introduktion til hjerneforskningen som filosofisk felt.

Som det pointeres i indledningen til bogen er Larsens filosofiske udgangspunkt forholdet mellem "hjerne og bevidsthed" samt forholdet mellem "hjerneprocesser og tænkning", og dette anvendes som springbræt til de i undertitlen proklamerede "samtidsdiagnostiske tydninger". Undervejs i bogen blottes der imidlertid en mindre kløft mellem den filosofiske diskussion af hjernen og hjerneforskningens samfundsmæssige betydning i dag. En kløft som Larsen forsøger at bygge bro over med Leslie Brothers' teori om "den sociale hjerne" (kap.7). Men resultaterne af de indledende filosofiske øvelser om bevidsthed og tænkning er udpræget fraværende i samtidsdiagnostikken og skinner intetsteds igennem, ligesom den bro, Larsen anvender til at krydse kløften, så at sige viser sig allerede at være brændt: Teorien om den sociale hjerne var oprindeligt en filosofisk kritik af neurocentrismen, men er i dag blevet neutraliseret og indoptaget af neurovidenskaben, en af Larsens hovedpointer. Det kløver